

MILAN ZEMKO

Who's who – szlovákul

A legutóbbi években a szlovák történészek hozzáláttak, hogy a maguk módján benépesítsék nemzeti történelmünket - szlovákosítani kezdték a magyar történelmi családneveket. Ez a jellegzetesen szlovák következetlenséggel párosuló igyekezet olyan eredményekhez vezet, amelyek a tudományos és ismeretterjesztő irodalomban legalábbis ámulatba ejtően hatnak.

Vegyük elő például az akadémiai kiadású *Dejiny Slovenska* (Szlovákia története, Veda, Bratislava 1987) második kötetét, s nem győzünk csodálkozni a családnevek metamorfózisán, noha helyesírási alakjukat a modern történettudományban és publicisztikában is kellőképpen rögzítették. Ismertetek néhány példát vagy inkább esetet: az Apponyi család Aponi-ra változott, bár a politikus J. Apponyi neve jószereivel megőrizte eredeti alakját (talán csak vigyázatlanságból rövidült meg egy „p” betűvel); A. Dessewffy magyar politikus nem vesztette el ómagyar vezetéknevét, családját azonban Dežöfire „szlovákosították” (mintha az „ö” volna a legtipikusabb szlovák magánhangzó), és a tökéletesen reszlovakizált liptói Svätóejánsky családhoz természetesen hozzátartozik a mérsékelt szlovákosított polihisztor, Martin Sentiváni is (a tradicionális Szentiványi helyett). A szlovákosítással sújtott családnevek egész sorát idézhetném még, ám a szlovakizáló buzgalom sajtószerű csúcspontját a *Szlovákia története* ezen kötetében az F. Pulský, J. Bajči és P. Beňovský nevek újszerű helyesírása jelenti: mindháman a 19. század negyvenes éveiben kibontakozó szlovák nemzeti mozgalom esküdt ellenségei voltak. A nevezett „szlovákfalók” nem is sejtették, hogy történészeink száznegyven év múltán miként állnak majd bosszút rajtuk a szlovákokat ért sérelmekért.

Ha feltesszük a kérdést, ugyan mire jó a történelmi családnevek efféle reformja, a mű összeállítói az előszóban így válaszolnak: „A szerzők a családnevek és vezetéknevek írásánál szakítottak a régi, nem egységes írásmódokkal és a szlovák helyesírást alkalmazták. Ezáltal akarták közel hozni a mai olvasókhhoz a felsorolt, nemzeti történelmünkbe beletartozó történelmi személyiségek neveit, könnyíteni és pontosabbá akarták tenni az olvasásukat.” A szerzők azonban ennek épp az ellenkezőjét érték el. A családnevek írásának egységet nélkülöző módja (ha létezett) még hangsúlyosabbá vált. Ráadásul a szerzők lebecsülték a mai olvasókat is, akik aligha szorulnak rá a történelmi személyiségek effajta „közelhozatalára”.

A *Szlovákia története* negyedik, egy évvel korábban megjelent kötetében a történelmi családneveket az eredeti helyesírással írják. Egy példa nélküli, sosem volt helyzet alakul így ki: egyugyanazon és ma a leginkább reprezentatív szlovák történelmi munkán belül, melynek minden szempontból meg kéne felelnie a tudományosság legszigorúbb követelményeinek, az elemi szakmai (ha úgy tetszik mesterségbeli) alapelveket sem tartják tiszteletben a történelmi személyiségek tárgyalásakor.

Az akadémiai kiadású *Szlovákia története* azonban korántsem áll egyedül a magyar történelmi családnevek szlovák hangzású, vagy legalábbis szlovakizált helyesírású alakjainak bevezetésére irányuló állhatatos és ellentmondásos törekvésben. *Slovenský biografický slovník* (Szlovák Életrajzi Lexikon) (Matica Slov, Martin, 1986) még tovább ment és hozzányúlt valamennyi 1918 előtt elhunyt személyiség nem szlovák hangzású utó- és családnevéhez, bár ismét a ránk olyannyira jellemző következetlenséggel. A szlovákosító igyekezet teljes, egészében elsősorban a magyar utó- és családnevekre irányul. Így hát Ányos Lajos, a magyar fordító és publicista (Komáromban született és halt meg a múlt században) Ludovít Ánošsá változott, a 19. századi magyar íróból, Erdélyi Jánosból Ján Erdéli lett s a publicistaként ismert Angyalffy M. A. vezetékneve Andalvivá alakult át. Az Életrajzi Lexikon szerzői a magyar vezetéknevek írásmódjának szlovákosításában még az önmaguk által megállapított időhatárt is átlépik, s 1918 után elhunyt személyiségek neveit is kiigazítják.

Például ifjabb Andrassy Gyulából, a magyar politikusból és publicistából Andráši lett, noha 1929-ben halt meg. Másfelől azonban az *Életrajzi Lexikon* szerzői érintetlenül hagyják a német vezetékneveket és csak az utóneveket szlovákosítják. A körmöcbányai származású publicista, Teodor Aschner nem változott át Asnerrá, és Ján Beitel egyházi íróból sem lett Bajtel (noha bizonyára nem Ján utónéven publikált). Úgy tűnik, a „történészek, nyelvtudósok és bibliográfusok” anonim kollektívája, amely elfogadta a nem szlovák neveknek az *Életrajzi Lexikonban* történő átírására vonatkozó döntést, elfelejtette azt az elemi bibliográfiai követelményt, hogy a publikációs tevékenységet folytató személyiség család- és utónévét azon alakban kell feltüntetni, amelyen publikált.

Sajnos, szerzőinket és szerkesztőinket semmi sem fertőzi meg olyannyira, mint a rossz példa. Tomáš Winkler nemrég megjelent, egyébként érdekes, *Cesty na popravisko* (Utak a vesztőhelyre. Osveta, Martin 1988) című könyvében hemzsegnek a célzatosságok a történelmi személyiségek neveinek felsorolásakor. A hagyományosan irt Thököly, Pálffy, Majthényi, Pázmány, Eördögh, Szirmay; Ruttkay, mi több, Szentiványi (miért nem Svätojánsky?) mellett úgyszólván a semmiből feltűnik a Forgáč, Rákoci, Bočkai, Vešeláni, Okolič áni, Berč éni, Illešvai stb., stb. név. A könyvet az olvasók széles körének szánják, mellyel ily módon elhitetik, hogy a történelmi személyiségek neveinek írásánál teljesen önkényesen járhatunk el, hiszen itt - úgy a magunk módján - minden mindegy.

A Szlovákia története és az *Életrajzi Lexikon* szerzői nem nagyon fárasztották magukat a történelmi családok és más személyiségek vezetéknevével alkalmazott újfajta gyakorlat alaposabb magindoklásával. Részletesebben foglalkozott ezzel a kérdéssel dr. Jozef Novák docens, aki talán nem fog tiltakozni, ha a történelmi családnevek szlovakizáló átírása kezdeményezőjének tekintem őt. Javaslatát és azok indoklását az *Úprava písania priezvisk historických rodov* (Történelmi családnevek írásának módosítása Slovenská archivistika, 1979. 2. sz. című tanulmányában) és a *Rodové erby na Slovensku* (Családi címerek Szlovákiában Osveta, Martin 1980) címet viselő publikáció első kötetében tette közzé.

Novák docens a szlovák eredetű magyarországi családok (természetesen a történelmi Magyarországról van szó - a ford. megj.) tagjainak vezetékneveit illetően javasolta a szlovák hangzású név következetes felújítását, a többi magyarországi család képviselőinek esetében pedig a szlovák helyesírás bevezetését. Javaslatát néhány indokkal támasztotta alá:

- saját nyelvünk van, diakritikus helyesírással, s ez írásbeli megnyilvánulás esetén kötelez bennünket;

- a történelmi családnevek magyarosítás hatására bekövetkezett megváltoztatása a mai történészek számára nem kellene, hogy kötelező erejű legyen;

- miként ma természetes a szlovák helységnevek használata, éppoly természetes kell, hogy legyen az e helységnevekből származtatott vezetéknevek szlovák alakja;

- a mai Magyarország helységneveiből származtatott családnevet eredeti alakjában kell meghagyni s csupán helyesírási szempontból kell megváltoztatni. A magyar vezetéknevek szlovák helyesírás szerinti átírásánál kizárólag a fonetikus átírás alkalmazandó. Javaslatát támogató érvként Novák docens felhossa, hogy a vezetéknevek írása mindig csak konvenció volt és az is maradt: „Nem létezik ugyanis olyan előírás vagy törvény (mégpedig napjainkban sem), miszerint a vezetéknev változtathatatlan.” A javaslattevő csupán egyetlen korlátot szab magának - a történelmi családok irodalmi tevékenységet folytató képviselőit meghonosodott neveiken kell feltüntetni.

Fentebb rámutattam, hogy az *Életrajzi Lexikon* szerzőit ez az elementáris bibliográfiai alapelv sem korlátozta. Mindazonáltal a családnevek újszerű átírásának érvei sem tudtak meggyőzni engem.

Persze, a családnevek írása konvenció, ami azonban nem jelenti azt, hogy egyesek vagy akár a szakbizottságok tetszés szerint és önkényesen bánhatnak velük. Hiszen az utónév és a vezetéknev legalábbis az európai kultúrkörben - az identitás, mi több, az emberi méltóság

tartozéka, mégpedig mind hangalakját, mind (s talán még inkább) írásos alakját tekintve. A nemesi, de a „plebejus” vezetéknevek írásmódjának fejlődése történelmi és szokásjogi szempontból olyannyira meghatározott, hogy a szlovák (nemhogy még a külföldi) családnevek esetében sem alkalmazhatjuk mechanikusan a mai szlovák irodalmi nyelv kritériumait. Ha szó szerint vennénk Novák docens javaslatát, akkor a szlovák vezetéknevekből is ki kéne küszöbölnünk az összes helyesírási eltérést és következetesen szlovákosítani kellene valamennyi idegen eredetű családnevet, tekintet nélkül arra, hogy az arisztokrácia, vagy a „misera contribuens plebs” viselte őket.

Nem kevésbé vitatható a szlovák származású nemesi családok elmagyarosított vezetékneveinek reszlovakizálására vonatkozó javaslat. A felvidéki nemesség egy része a 16. és a 17. században, a rendi felkelések idején magyarosította az eredeti szlovák család- neveit, amikor még aligha lehetett szó a 19. és a 20. századból ismert magyarosításról. E családok képviselői évszázadokon át viselték magyarosított vezetéknevüket (bár a szlovák nyelv nem egy esetben egészen a múlt századig anyanyelvük maradt), s amennyiben a családok nem haltak ki, ezeket a neveket viselik ma is. Anakronisztikus önkényeskedés volna tehát, ha a családneveket „bizottsági úton” reszlovakizálnák s olyan alakot adnának nekik, amely már háromszáz vagy még több éve nem létezik, s amelyre ezen családok még élő tagjai nem is reagálnak. Egy ilyen lépést azon helységnevek mai formája sem tesz jogosulttá, amelyekből az eredeti családneveket levezették, mivel már régóta önálló családnévként léteznek.

A történelmi családnevek alakjainak változásáról vagy megőrzéséről viselőiknek kellene döntenük, s ha már egy sem él közülük, akkor talán az a megoldás felelne meg leginkább az érvényes konvenció és a tisztesség követelményeinek, hogy tiszteletben tartjuk a család utolsó tagjai által viseli vezetéknevet, illetve azt, amely már régen meghonosodott a történetírásban és a publicisztikában. Igaz, történetírásunkban már a múlt század óta polgárjogot nyert néhány magyarországi történelmi család vezetéknevének szlovák alakja vagy írásmódja (Čák az ismert Csák vagy Chaak helyett, Zápolský a Szapolyai helyett, Zrínsky a Zrínyi vagy a horváth Zrinski helyett stb.) A fenti esetekben azonban rég kihalt-családokról, a szak- és szépirodalomban régen meghonosodott konvencióról van szó.

Az egész szlovakizációs vállalkozás legnagyobb paradoxona talán az a javaslat, mely szerint a történelmi családok képviselőit fel kell osztani irodalmilag aktívakra, akiknek az eredeti vezetéknevét meghagynák, valamint a „többiekre”, akiknek a családnevét reszlovakizálnák vagy legalább a szlovák helyesírás szerint módosítanák. Ez azt jelentené, hogy ugyanazon család tagjai legalábbis két, egymástól néha teljesen eltérő vezetéknevvvel rendelkeznének (például Szentiványi és Svätojánsky), s ez semmiképpen sem szolgálná írásmódjuk egységesítését. Ráadásul a történelmi családok sokszor egészen jelentéktelen, csak a „kék vér” adományával rendelkező képviselőit is szlovákosítanunk kellene, ily módon valamiképp kisajátítva őket (noha ezt a szándékot Novák docens tagadja), míg azoknak, akik valamit jelentettek, valamiben kitűntek, kegyesen meghagynánk eredeti, nem szlovák nevet. Eri a paradoxont nyilván az *Életrajzi Lexikon* szerzői is tudatosították és sajtóságotos megoldást találtak: a biztonság kedvéért nyakra-főre szlovákosítják azoknak a magyar irodalmi személyiségeknek a vezeték- és utónevét, akiknek valami közük volt a mai Szlovákia területéhez, míg a többi, nem szlovák irodalmár esetében az utónevekkal teszik ugyanezt. Márpedig az ilyesmi valóban kultúrbotrányal fenyeget.

Az *Életrajzi Lexikon* főszerkesztője, Vladimír Mináč a történelem és az irodalom viszonyáról folyó vitában (Slovenské pohľady, 1988/3) imígyen tör lándzsát történelmünk „benépesítése” mellett a nem szlovák családnevek szlovákosítása révén: „A magyarok, akik árgus tekintettel figyelnek bennünket, a szemünkre vetik például, hogy kisajátítottuk Balašát, mert nem Balassának, hanem Balašának írjuk, s ráadásul átkereszteljük Valentre. Csakhogy eközben világosan megmondjuk, hogy Balaša a magyar reneszánsz költészet megteremtője, s

ha a szlovákul írott versikéivel is foglalkozunk, csak azért tesszük, mert ez a kötelességünk. Ez a mi felségterületünk, melyet Balašával is benépesítünk.”

Nos, valahol itt van a probléma lényege: Balassa Bálint, alias Valent Balaša valójában csak akkor lesz igazán a miénk és szlovák, ha kulturális és történelmi tudatunk - mely a legsajátabb felségterületünk kellene, hogy legyen - részévé válnak éppen ezek a „szlovákul írott versikék”, s az ilyesmi, persze, mindig nehezebb és igényesebb feladat, mint a költő nevének egyszerű átírása. De ha egyszer a költő műve kulturális és történelmi tudatunk részévé válik, akkor a két „s” betűvel és lágyítójel nélkül írott Balassa is szlovák lesz - legalábbis részben. (Miképpen - hogy a legelőbb jelen felé forduljak - Ján Buzássy költő is kétségbevonhatatlanul szlovák, noha nem „javította át” a nevét Buzási-ra és nem vett fel semmiféle tősgyökeres szlovák művész álnevet.)

A magyar reneszánsz költőre és nemesre, Balassára vonatkozó véleményemet bátorkodom kiterjeszteni a többi történelmi család képviselőire és más történelmi személyiségekre is, akik bármiféle módon szerepet kaptak Szlovákia történelmében. Vitathatatlan, hogy ezek a nemesek és nem nemesek (tekintet nélkül nem egyszer vitatható nemzetiségi származásukra) múltunk részét képezik, legalábbis „an sich”, részvételükkel a ma általunk lakott terület történelmében. Hozzájárultak Szlovákia történelmi arculatának kialakításához. Ezért országunk múltjából nem lehet kiradírozni őket. Éppoly lehetetlen azonban, hogy utólag, történelmietlen módon „átgyúrjuk” és „kiigazítsuk” őket olyanokká, amilyenek sosem voltak, vagy amilyenként a történelmi fejlődés évszázados folyamatában megszűntek létezni. „Történelmi igazságszolgáltatást” követelni az adatok (s köztük a történelmi személyiségek nevének) megváltoztatásával nem jelentene mást, mint a kicsiségünk és alacsonyabbrendűségünk megemésztetlen komplexusaként megnyilvánuló szlovák prentizmus újabb változatát. Végső soron a legjobb szándékú misztifikáció is csupán további (ön)misztifikálásokhoz vezet. Ezekből pedig igazán volt már elég.

G. Kovács László fordítása

A szlovák történész esszéjének már meglehetősen hosszú előtörténete van, melynek két legfontosabb dátuma 1977 és 1980. 1977 szeptemberében élenjáró szlovák történészek és nyelvészek a magyar történelmi családnevek szlovákosítása mellett döntöttek három évvel később pedig napvilágot látott a döntés gyakorlati megvalósítására példát mutató, s Magyarországon is figyelmet keltő munka, Jozef Novák Rodové erby na Slovensku (családi címerek Szlovákiában, Martin, 1980) című kötete. A magyar történelmi családnevek szlovák változatának „kidolgozása”, illetve a szlovák ortográfia szerinti írása azóta terjedőben van, bár - lásd Milan Zemko írását korántsem találkozott egyértelmű helyesléssel.

A magyar szakemberek álláspontja egyértelmű: a névhez való jogot alapvető személyiségjognak tekintik s elfogadhatatlannak tartják ezek önkényes - bármilyen tetszetősen magyarózott - átírását “lefordítását”: a történelmi nevek (re)szlovakizálásában a történelmi tudatot megzavaró, sőt meghamisító tendenciákat fedeznek le.

A két ország szakemberei között már évek óta folyik a vita, egyelőre az álláspontok közeledése nélkül. Milan Zemko írása, melyet a Slovenské pohľady 1989. évi 8. számából vettek át a szerző elfogulatlan szemlélete, objektivitása azonban felvillantja a méltányos megegyezés lehetőségét is.

Az eddigi viták anyagát foglalja össze a Sarka László szerkesztésében megjelent Magyar és csehszlovák történészek eszmecseréje a régi magyar család- és személynevek, valamint a helynevek írásmódjáról (Budapest 1988) című könyv, mely a közös múltunk egyes kérdéseit taglaló, a Magyar-Csehszlovák Történész Vegyesbizottság Magyar Tagozata kiadványaként megjelenő Hungaro-Bohemicoslovaca sorozat első kötele.

G. K. L.